

ГІСТОРЫЯ

Г. У. КАРЗЕНКА, С. С. ЯКУШЭВІЧ

ПАДРыхтоўка і рост навуковых кадраў БССР
ва умовах развітога сацыялізма

На сучасным этапе развіцця народнай гаспадаркі краіны тэмпы росту навукова-тэхнічнай вытворчасці вызначаюцца прагрэсам навукі і тэхнікі. Паспяхова вырашэнне задач камуністычнага будаўніцтва, своечасовае ўкарыстанне ў практыку дасягненняў навукі залежаць ад наяўнасці падрыхтованых кадраў. Іх вопыт, ідэйна-тэарэтычны ўзровень, прафесійная кваліфікацыя маюць вялікае значэнне для паскарэння тэмпаў навукова-тэхнічнага прагрэсу, забеспячэння рацыянальнага размяшчэння прамысловых сіл краіны.

Праблема фарміравання і развіцця навуковых кадраў Беларускай ССР атрымала сваё адлюстраванне ў даследаванні М. І. Галенчыка, магістрафі М. К. Сакалова і ў абагульняючых працах па гісторыі рэспублікі¹. У гэтым артыкуле зроблена спроба раскрыць працэс падрыхтоўкі і павышэння кваліфікацыі навуковых кадраў БССР, змяненне іх колькасці ў 60—70-я гады.

На XXVI'езде КПСС адзначана неабходнасць далейшага ўдасканалення падрыхтоўкі высокакваліфікаваных спецыялістаў для ўсіх галін народнай гаспадаркі.

Камуністычная партыя і Савецкі ўрад, прытрымліваючыся ўказанняў І. Леніна аб тым, што «без кіраўніцтва спецыялістаў розных галін ведаў, тэхнікі, вопыту, пераход да сацыялізма немагчымы»², удзялялі і асаблівую ўвагу пашырэнню падрыхтоўкі і павышэнню кваліфікацыі навуковых кадраў. З 1917 па 1960 г. іх колькасць павялічылася больш чым у 10 разоў і ў канцы 50-х гадоў у ССР працавала 354,2 тыс. навуковых работнікаў, з іх 10,9 тыс. дактароў і 98,3 тыс. кандыдатаў навук. Агульная колькасць навуковых работнікаў Беларусі ў 1960 г. складала 1110 чалавек, у іх ліку былі 181 доктар і 2013 кандыдатаў навук³. Менавіта гэтую істотную дапамогу партыі і народу ў рэалізацыі навукова-тэхнічнага і эканамічнага развіцця, выхавання савецкіх людзей у духу камунізму, у павышэнні эфектыўнасці іх працы.

У гэтым з'яўлялася неабходнасцю забеспячэння навуковых устаноў рэспублікі кадрамі адной з важнейшых задач навукова-тэхнічнай і адукацыйнай арганізацыя планамернай падрыхтоўкі спецыялістаў у вольнай форме⁴. Гутарка ідзе не толькі аб колькасным росце, але галоў-

¹ Галенчык П. П. Подготовка научных кадров в Белорусской ССР и их творческий вклад в развитие науки 1943—1965 гг.: Автореф. канд. дис.—Мн., 1970; Соколов М. К. Партийное руководство подготовкой и воспитанием кадров высшей школы 1917—1970 гг.—Мн.: Изд-во БГУ, 1978; Гісторыя Беларускай ССР.—Мн.: Навука і тэхніка, 1976, т. 5; Гісторыя Беларускай ССР.—Мн.: Наукa и техника, 1977.

² Дзешчанка В. П. Полн. собр. соч., т. 36, с. 478.

³ Партийное комитетно ССР в 1970 г.—Мн.: Статистика, 1971, с. 656; Народное образование Белорусской ССР.—Мн.: Беларусь, 1975, с. 53.

⁴ Постановление ЦК КПСС и СМ СССР: «О мерах по улучшению подготовки и повышению педагогических кадров» (1961 г.).—Справочник партийного работника. М.: Политгиз, 1963, вып. 4, с. 408—412; «О мерах по дальнейшему улучшению подготовки и повышению научных кадров» (1962 г.).—Там же, с. 418—423; «Об улучшении подготовки и повышении научно-педагогических кадров (1967 г.)».—Там же, 1968,

ным чынам аб павышэнні іх якаснага ўзроўню, які спалучаў бы ў сабе глыбокія тэарэтычныя веды, прафесійнае майстэрства і высокую ступень ідэйнай сталасці.

У краіне склаліся і паспяхова функцыяніруюць наступныя формы павышэння кваліфікацыі навуковых і навукова-педагагічных кадраў: аспірантура, работа спецыялістаў над дысэртацыямі шляхам саіскальніцтва, стажыроўка ў навукова-даследчых інстытутах і ў вышэйшых навучальных установах, перавод на пасады навуковых супрацоўнікаў выкладчыкаў ВНУ для завяршэння імі доктарскіх дысэртацый, арганізацыя працы спецыялістаў на прадпрыемствах і ва ўстановах для падрыхтоўкі з мэтай паступлення ў аспірантуру.

Асноўнай і найбольш масавай формай падрыхтоўкі работнікаў навукі ў СССР з'яўляецца аспірантура. Звыш 70% савецкіх вучоных прайшлі ў свой час аспіранцкую падрыхтоўку. У БССР спецыялісты рыхтаваліся ў навуковых установах Акадэміі навук, міністэрстваў вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі, сельскай гаспадаркі, аховы здароўя, асветы і інш. Аспірантура ў 1980 г. была ў 46 навукова-даследчых інстытутах і 21 ВНУ.

Тэндэнцыя пераходу ад эктэнсіўных да інтэнсіўных фактараў развіцця ва ўмовах сталага сацыялізма ўласціва не толькі грамадскай вытворчасці ў цэлым, але і такой складанай і параднальна самастойнай сферы дзейнасці, як навука. Гэты працэс выступае як аб'ектыўная неабходнасць, якая была прадиктавана практыкай камуністычнага будаўніцтва ў СССР і паскорана, у прыватнасці, вядомымі эканамічнымі пераўтварэннямі, што былі вызначаны кастрычніцкім (1964 г.) і вераснёўскім (1965 г.) Пленумамі ЦК КПСС, матэрыяламі XXIV і наступных з'ездаў партыі.

Істотныя змены адбыліся ў развіцці аспірантуры. У 60-х гадах колькасць навучэнцаў значна павялічылася, у 1970 г. іх было 2739 чалавек, што ў тры разы больш, чым у 1960 г. (985 чалавек)⁵. Імклівы рост аспірантаў абумоўліваўся патрэбнасцямі народнай гаспадаркі Беларусі, узрастаючымі маштабамі навуковых даследаванняў, мерапрыемствамі Камуністычнай партыі і Савецкай дзяржавы па падрыхтоўцы навуковых кадраў. Пераход да інтэнсіўных форм навуковай дзейнасці ў канцы 60—пачатку 70-х гадоў вызначыў зніжэнне тэмпаў прыросту навуковых работнікаў пры павелічэнні долі затрат на матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне навукі. З 1971 па 1982 г. колькасць аспірантаў павялічылася на 374 чалавекі і ў 1982 г. дасягнула 3123 чалавек⁶. З іх у навуковых установах праходзілі падрыхтоўку 1224 чалавекі і пры ВНУ — 1899. Каля 70% аспірантаў ВНУ навучаліся ў Белдзяржуніверсітэце імя У. І. Леніна, Беларускіх політэхнічным і тэхналагічным інстытутах, Мінскім радыётэхнічным інстытуце. Колькасць аспірантаў павялічвалася пераважна за кошт завочнага навучання. Так, калі ў 1965 г. у БССР завочнікі складалі 39%, у 1970 г. — 47, то к 1983 г. перавысілі 67%⁷.

Планы характар падрыхтоўкі навуковых кадраў грунтуецца на прыпынках аптымальнага забеспячэння ўсіх галін навукі спецыялістамі. На канец 1980 г. колькасць аспірантаў была ў 3,2 раза большая, чым у 1960 г., пры гэтым па галінах фізіка-матэматычных навук — у 7 разоў, тэхнічных і эканамічных — у 4 разы, геалага-мінералагічных — у 2,5 раза. У тым жа годзе кожны трэці аспірант навучаўся па тэхнічных навук, 17% — фізіка-матэматычных, 6% — сельскагаспадарчых. Гэта суправаджалася пашырэннем сеткі навуковых, праектна-канструктарскіх і тэхналагічных арганізацый, якія вялі даследаванні ў прамысло-

⁵ Народное хозяйство Белорусской ССР, 1975 г., с. 56.

⁶ Народное хозяйство Белорусской ССР в 1982 г. — Мн.: Беларусь, 1983, с. 17.

⁷ ЦАИП пры ЦК КПБ, ф. 4, воп. 73, с. 299, л. 72; Народное хозяйство Белорусской ССР в 1982 г., с. 18.

наці і сельскай гаспадарцы, распрацоўвалі актуальныя праблемы тэарэтычнай і прыкладной матэматыкі, фізікі, эканомікі для шырокага прымянення ў народнай гаспадарцы рэспублікі эканоміка-матэматычныя метады і электронна-вылічальнай тэхнікі.

У гэты час значнае развіццё атрымала мэтавая аспірантура. За 1960—1970 гг. Беларускай ССР дадзена 532 месцы ў міжведамаснай і міжреспубліканскай аспірантуры, у тым ліку 417 месц з адрывам ад працоўнасці⁸. Высокі навуковы патэнцыял усіх саюзных рэспублік дае ім магчымасць аказваць адна адной эфектыўную брацкую дапамогу ў гэтых важкім звязе паскарэння навукова-тэхнічнага прагрэсу. Хоць доля пачынальных цэнтраў у падрыхтоўцы маладых навуковых сіл не была асабліва высокай, сам працэс іх супрацоўніцтва і ўзаемадапамогі вызначаў іх павышэнне на высокай ступенню сталасці і маштабнасцю. Так, у 1959—1977 гг. навуковымі ўстановамі АН БССР для іншых рэспублік падрыхтавана 10 спецыялістаў, напрыклад, для Азербайджанскай ССР — 10, Узбекскай — 7, Таджыкскай — 6, Туркменскай — 4, Казахскай — 2, Магілёўскай — 3⁹.

За гэтыя гады павысілася роля Акадэміі навук БССР і ў павышэнні якасці аспіранцкага кадраў для перыферыйных ВНУ, галіновых навукова-даследчых інстытутаў, праектна-канструктарскіх арганізацый і прамысловых прадыямстваў, якія размяшчаюцца на тэрыторыі рэспублікі. У 1970 г. аспірантаў вядучага навуковага цэнтра ў цяперашні час 82 чалавек (100%) праходзяць падрыхтоўку ў мэтавай аспірантуры. Добра выфармаваны такую магчымасць Магілёўскі і Брэсцкі педагагічныя інстытуты, Палітэхнічны і політэхнічны інстытут, Гродзенскі ўніверсітэт, Дзяржаўны навуковы завод № 11, Мінскі аўтазавод. Толькі за гады 1960-х і 1970-х дзесятай пяцігодкаў аспірантуру закончылі 7505 чалавек. Гэты працэс суправаджаўся няўхільным павышэннем яе эфектыўнасці. Калі ў 1971 г. напрыклад, колькасць паспяхова закончыўшых аспірантураў ў сярнім пачынанні складала 39,3% ад усяго выпуску, то ў 1980 — 53,9%. У адрозненне ад пяцігодцы 50% выпускнікоў аспірантуры рэспублікі закончылі яе абаронай або падачай дысертацыі да абароны, што з'яўляецца найвышэйшым крытэрыем эфектыўнасці яе работы.

Павышэнне яе ролю адыгрывала падрыхтоўка дысертацый шляхам саапрацоўкі. За 1962—1967 гг. такім чынам у ВНУ было абаронена 170 саапрацоўаных дысертацый¹⁰. Пасля выхаду ў 1968 г. «Палажэння аб правядзенні навуковых ступеней, якія працуюць над дысертацыямі не ў аспірантурах» было ўпарадкавана іх прававое становішча, што ў многім павышала якасць паспяховай работы. Калі ў 1970 г. у БССР налічвалася 1000 аспіранцкіх пунктаў, прымацаваных да навуковых устаноў і ВНУ, якія мелі асаблівую навукова-эксперыментальную базу і навуковых кіраўнікоў, то ў 1979 г. іх колькасць складала 2400 чалавек¹¹.

Уважліва ўважваючы саіскальніцтва, многія супрацоўнікі навукова-даследчых інстытутаў і ВНУ, праблемных і галіновых лабараторый абавязана былі сваіх даследаванняў. Дастаткова сказаць, што з 1962 года ў Беларусі дысертацый, абароненых у акадэмічных навуковых установах у 1971—1983 гг., 393 (20%) прыпадалі на долю саіскальнікаў¹². Найбольшымі навуковых даследаванняў на вытворчасці садзейнічала праца на ВА «Інтэграл», аўтамабільным, трактарным, маторным, а таксама на С. І. Завілава і іншых пастаянна дзеючых навукова-кан-

⁸ С. М. Савіцкі, В. Т. Творческое сотрудничество народов СССР.— М.: Мысль, 1979, с. 110.

⁹ Акадэмія навук Беларускай ССР.— Мн.: БелСЭ, 1979, с. 120.

¹⁰ С. М. Савіцкі, П. К. Партыйное руководство подготовкой и воспитанием кадров высшей школы в БССР, с. 119.

¹¹ Уводзіны пры ЦК КПБ, ф. 4, воп. 73, с. 293, л. 24; Советская Белоруссия, 1979, 11 мая.

¹² Частка аспіранцкіх навуковых кадраў Прэзідыума АН БССР.

сультацийных пунктаў па аказанню дапамогі інжынерна-тэхнічным работнікам, якія падрыхтоўваюць дысертацыі.

На Мінскім трактарным заводзе ў 1979 г. у рамках навучальна-навукова-вытворчага аб'яднання «БПІ—МТЗ» быў створаны Каардынацыйны цэнтр па падрыхтоўцы навуковых кадраў, па забеспячэнню арганічнай сувязі тэматыкі дысертацыйных работ саіскальнікаў з найбольш актуальнымі праблемамі вытворчасці і планаванню ўкаранення іх на прадпрыемствах аб'яднання¹³. У саставе цэнтра над дысертацыямі працавалі звыш 30 чалавек, якія распрацоўвалі складаныя праблемы стварэння новых універсальна-акучвальных трактароў. У канцы дзесятай пяцігодкі ў Галаўным спецыялізаваным канструктарскім бюро, навукова-даследчым цэнтры і іншых заводскіх навуковых падраздзяленнях Мінскага трактарнага завода працавала 25 кандыдатаў тэхнічных навук, прычым большасць з іх абаранілі дысертацыі ў 70-х гадах. Дзейнасць Каардынацыйнага цэнтра адобрана ВАК СССР¹⁴.

Прадугледжваючы шырокую праграму даследчых работ і сканцэнтраванне навуковых сіл і сродкаў на важнейшых напрамках, што маюць пераходнае значэнне, партыя і ўрад вылікую ўвагу ўдзялялі пытанням павышэння кваліфікацыі навуковых і навукова-педагагічных кадраў. У пастанове ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР «Аб мерах па далейшаму ўдасканаленню атэстацыі навуковых і навукова-педагагічных кадраў» (1974 г.) быў распрацаваны комплекс мер па паляпшэнню арганізацыі ўсёй сістэмы падрыхтоўкі кадраў¹⁵. Сур'ёзная ўвага звярталася і на неабходнасць паляпшэння планавання падрыхтоўкі спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі з улікам патрэбнасцей галін народнай гаспадаркі, навукі, тэхнікі, адукацыі, культуры і перспектывы іх развіцця.

Падрыхтоўцы кадраў надаецца вялікае ляржаўнае значэнне. «З улікам узрастаючых патрабаванняў, — адзначалася ў дакументах XXV з'езда КПСС, — партыя падыходзіць да арганізацыі падрыхтоўкі і перападрыхтоўкі кадраў, робіць усё неабходнае для таго, каб яны павышалі свой тэарэтычны ўзровень, наглыблялі веды, авалодвалі сучаснымі дасягненнямі навукі і тэхнікі»¹⁶.

Улічваючы гэта, партыйныя і савецкія органы, а таксама Акадэмія навук БССР і Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР ажыццявілі рад мерапрыемстваў, накіраваных на далейшае ўмацаванне кадрамі вышэйшай кваліфікацыі навуковых арганізацый рэспублікі.

У адпаведнасці з вынікамі шыканання планаў навукова-даследчых работ і выкарыстання дасягненняў навукі і тэхнікі ў народнай гаспадарцы ЦК КПБ і Саветам Міністраў БССР былі прыняты меры па ўдасканаленню планавання навукова-даследчых работ і паскарэнню ўкаранення іх вынікаў у вытворчасць. У адпаведнасці з пастановай ЦК КПБ і Савета Міністраў БССР «Аб мерах па далейшаму ўдасканаленню планавання навукова-даследчых работ і паскарэнню ўкаранення іх вынікаў у вытворчасць»¹⁷ пачынаючы з 1977 г. распрацаваны доўгатэрміновыя мэтавыя комплексныя праграмы, якія не толькі ўключалі правядзенне навукова-даследчых, даследна-канструктарскіх работ, укараненне атрыманых рэзультатаў у практыку, але і прадугледжвалі падрыхтоўку кадраў вышэйшай кваліфікацыі.

Вялікае значэнне ў іх падрыхтоўцы для вышэйшай школы адыгрывала вызваленне выкладчыкаў — кандыдатаў навук ад педагагічнай нагрузкі для завяршэння работы над доктарскімі дысертацыямі. Пастанова ЦК КПСС і Савета Міністраў СССР ад 13 чэрвеня 1961 г. «Аб

¹³ Координационный центр подготовки научных кадров. Временное положение.— Мн., 1979.

¹⁴ Бюллетень ВАК СССР, 1979, № 3, с. 15.

¹⁵ В. И. Ленин, КПСС о развитии науки.— М.: Политиздат, 1981, с. 653.

¹⁶ Материалы XXV съезда КПСС.— М.: Политиздат, 1976, с. 71.

¹⁷ СЗ БССР, 1976, № 36, ст. 569.

міры на паляпшэнню падрыхтоўкі навуковых і навукова-педагагічных кадраў абавязала Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі СССР штогод размяркоўваць па саюзных рэспубліках, міністэрствах і ведамствах, якія маюць ВНУ, колькасць пасад старшых навуковых супрацоўнікаў для пераводу на іх кандыдатаў навук, якія праходзяць над доктарскімі дысертацыямі¹⁸. Так, у 1962—1982 г. ВНУ Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР было абавязана на пасады старшых навуковых супрацоўнікаў 200 чалавек. Менавіта кандыдаты навук плённа выкарысталі такую магчымасць для павышэння сваёй навуковай кваліфікацыі; калі ў 1972 г. у вышэйшых навуковых установах міністэрства 6 чалавек поўнасьцю выкарысталі магчымасць пераводу на пасады старшага навуковага супрацоўніка, з іх 2 пераводзіліся на пасады доктарскіх дысертацый, а ў 1980 г. пераводзіліся аднаведна складаў 5 і 9 чалавек¹⁹. Такая форма падрыхтоўкі старэйшых навуковых супрацоўнікаў стан забеспячэння ВНУ кадрамі вышэйшай адукацыі. У 1983 г. у іх працавала 260 дактароў навук супраць 147 у 1970 г.

Эфектыўна вырашалася праблема, звязаная з падрыхтоўкай спецыяльнага пераходнага кваліфікацыі ў навуковых установах АН БССР, дзе штогод 10—13 супрацоўнікаў абаранялі доктарскія дысертацыі. Вучоныя пераходнага навуковага цэнтру рэспублікі з 1961 па 1983 г. абаронена 140 доктарскіх дысертацый²⁰. Плённа працавалі над павышэннем кваліфікацыі навуковых кадраў, удасканаленнем іх атэстацыі партыйных арганізацый і кіраўнікі інстытутаў фізікі, матэматыкі, фізіка-тэхнічнага, хімічнага і масаабмену, агульнай і неарганічнай хіміі, металапалімерных злучэнняў.

Падрыхтоўка навуковых кадраў вышэйшай кваліфікацыі па-ранейшаму застаецца актуальнай народнагаспадарчай задачай. У рашэннях XXVI с'езду КПСС і XXIX з'езда Кампартыі Беларусі адзначалася, што партыйныя арганізацыі павінны пастаянна ўдасканальваць атэстацыю навуковых і навукова-педагагічных кадраў²¹. XIX пленум ЦК КПБ (люта-сакавік 1979 г.) патрабаваў ад кіраўнікоў і партыйных арганізацый навуковых устаноў і ВНУ і далей працаваць над вырашэннем задачы павышэння кваліфікацыі ў камплектаванні ўсіх звяненняў навукі вучонымі высокай кваліфікацыі, над паляпшэннем якаснага саставу кіраўнікоў кафедраў, пасады доктарскіх дысертацый і аддзелаў НДІ. У 1979 г. толькі 25% кафедраў ВНУ ўзнаважалі дыктары навук, а ў галіновых інстытутах сярод кіраўнікоў асадунах структурных падраздзяленняў асобы, якія мелі вучоныя ступені, складалі 27%²².

У рашэннях XIX пленума ЦК КПБ у БССР праведзена пэўная работа на паляпшэнню падрыхтоўкі і атэстацыі навуковых і навукова-педагагічных кадраў. Пры гэтым асабліва ўвага звярталася на павышэнне абору кандыдатаў у аспірантуру па тых галінах навук і спецыяльнасцяў, якія маюць найбольш важнае значэнне для развіцця навукі і народнай гаспадаркі рэспублікі.

У вольнай павышэння актуальнасці тэматыкі дысертацыйных работ зраблена не прынтацыі на перспектыўныя планы развіцця навуковых дыспцыплінаў у адпаведнасці з навукова-тэхнічнымі прагнозамі, каартаваныя работы міністэрстваў і ведамстваў у гэтым напрамку пры Цэнтральным БССР створаны ў 1981 г. Рэспубліканскі міжведамасны савет на чыслам падрыхтоўкі і атэстацыі навуковых і навукова-педа-

¹⁸ В. П. Ленин, КПСС о развитии науки, с. 430.

¹⁹ Архив Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР, с. 255, в. 194. Беларускі архіў МВССА БССР.

²⁰ Матэрыялы аддзела навуковых кадраў Прэзідыума АН БССР.

²¹ Матэрыялы XXVI с'езду КПСС.— М.: Политиздат, 1981, с. 144; Матэрыялы XXIX з'езда Кампартыі Беларусі.— Мн.: Беларусь, 1981, с. 112.

²² Успішкі Беларускай навука, 1979, 13 верас.

Змяненне колькасці навуковых кадраў Беларусі ў 1960-1982 гг.

Год	Усяго навуковых работнікаў	У тым ліку маюць вучоную ступень	
		доктара навук	кандыдата навук
1960	6840 (100%)	181 (2,6%)	2013 (29,4%)
1970	21 863 (100%)	405 (1,9%)	5564 (25,5%)
1982	38 963 (100%)	847 (2,2%)	11 673 (29,9%)

Табліца складзена па даных: Народное хозяйство Белорусской ССР, 1975, с. 53; Народное хозяйство Белорусской ССР в 1982 г., с. 17.

гагічных кадраў. Яго ўзначаліў віцэ-прэзідэнт Акадэміі навук БССР акадэмік АН БССР А. С. Махнач.

У навуковых установах і ВНУ Беларускай ССР распрацавана прыкладная тэматыка дысертацыйных работ. Калегія Міністэрства вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР у 1979 г. сваім рашэннем абавязала падведамасныя вышэйшыя навучальныя ўстановы рэспублікі разам са справаздачамі аб навукова-даследчай рабоце падаваць у міністэрства інфармацыю аб выніках апрабачыі практычнай каштоўнасці завершаных дысертацый, аб разглядзе рэкамендацый па ўкараненню навуковых рэзультатаў абароненых дысертацый з вызначэннем кола прадпрыемстваў і арганізацый, дзе гэтыя рэзультаты могуць быць выкарыстаны. Акрамя таго, пры Міністэрстве вышэйшай і сярэдняй спецыяльнай адукацыі БССР створана камісія па каардынацыі і кантролю за дзейнасцю спецыялізаваных саветаў па абароне дысертацый прысуджэнню вучоных ступеней падведамасных ВНУ.

Міністэрства асветы БССР зацвердзіла да 1985 г. план пераводу выкладчыкаў — кандыдатаў навук педагагічных ВНУ на пасады старшых навуковых супрацоўнікаў для завяршэння доктарскіх дысертацый. Вызначана патрэбнасць у высокакваліфікаваных кадрах усіх педагагічных ВНУ да 1990 г.

Дзякуючы пастаяннаму клопату Камуністычнай партыі і Саветскага ўрада ў нашай краіне адбываецца няўхільны якасны і колькасны рост навуковых кадраў. К канцу 1982 г. у СССР налічваўся 1 млн. 431,7 тыс. навуковых работнікаў, або адна чацвёртая частка ўсіх навуковых работнікаў свету²³. Гэты працэс заканамерны. Ён з'яўляецца вынікам палітыкі партыі, накіраванай на ўсямернае паскарэнне навукова-тэхнічнага прагрэсу.

Як відаць з табліцы, агульная колькасць навуковых супрацоўнікаў павялічылася ў рэспубліцы ў 5,7 раза пры росце па краіне ў цэлым у 3,6 раза. Па тэмпах росту за гэты перыяд БССР займае першае месца. Калі ў 1960 г. рэспубліка па абсалютнай колькасці навуковых кадраў займала сёмае месца, то ў 1970 г. — пятае, а ў 1982 г. — трэцяе (пасля РСФСР і УССР). З улікам канструктарскіх, тэхналагічных, праектных арганізацый у сферу навукі і навуковага абслугоўвання ў 1982 г. было ўключана звыш 176 тыс. чалавек. Значна ўзрасла колькасць дактароў і кандыдатаў навук, аднак іх удзельная вага ў агульнай колькасці вучоных засталася без змянення.

Размеркаванне навуковых кадраў БССР па галінах навукі адлюстроўвае дынаміку развіцця народнай гаспадаркі, неабходнасць забеспячэння яе галін навукова-тэхнічным патэнцыялам. У 1960 г. на першым месцы па колькасці навуковых работнікаў знаходзіліся тэхнічныя навукі. Затым ішлі медыцынскія, сельскагаспадарчыя, фізіка-матэматычныя, філалагічныя і гістарычныя галіны ведаў. Эканамічныя навукі па колькасці навуковых кадраў займалі дзесятае месца. Па колькасці дактароў

²³ Народное хозяйство СССР в 1982 г. — М.: Финансы и статистика, 1983, с. 89.

Па першым месцы знаходзіліся медыцынскія навукі, на другім — сельскагаспадарчыя і на трэцім — тэхнічныя.

У 1982 г. у размеркаванні навуковых супрацоўнікаў адбыліся прыкметныя змяненні. Па агульнай іх колькасці наспрадзе працягвалі знамянаць тэхнічныя навукі, з чацвёртага на другое месца перамясціліся фізіка-матэматычныя і з дзесятага на трэцяе — эканамічныя. Па насычанасці дактарамі першае месца захоўваюць медыцынскія навукі, на другім — тэхнічныя і на трэцім — фізіка-матэматычныя. Агульная колькасць вучоных у галіне грамадскіх навук за 1960—1980 гг. узрасла на 49,9% чалавек, або ў 6,3 раза, у тым ліку на 120 дактароў і 1618 кандыдатаў навук. Праблемы грамадскіх навук у рэспубліцы распрацоўваюць асабліва 130 дактароў і 5247 кандыдатаў навук.

Упроставы аналіз дактароў навук АН БССР паказаў наступнае: у пераважнай фізіка-матэматычных навук ён быў роўны 49,9 гадоў, фізіка-тэхнічных — 51,3, біялагічных — 56,7, грамадскіх — 57,3 года. У цэлым сярэдні ўзрост навуковых супрацоўнікаў акадэміі характарызаваўся некаторым пераважэннем, у параўнанні з пачаткам 70-х гадоў, асабліва сярод асоб з высокай навуковай кваліфікацыяй²⁴. Выступаючы на сесіі Агульнага сходу АН БССР у лістападзе 1983 г., Першы сакратар ЦК Кампартыі Беларусі М. М. Слюнькоў адзначыў: «Патрэбны бесперапынны адбор і прапрацаваны таленавітых, сапраўды добрасумленных навуковых кадраў, пачынаючы з іх першых крокаў на шляху навуковага пошуку і да авалодання вышэйшай кваліфікацыяй»²⁵.

Навука Беларускай ССР, як і ўся савецкая навука, носіць шматнапрамавы характар. У навуковых установах побач працуюць прадстаўнікі многіх нацыянальнасцей нашай краіны. Напрыклад, у 1976 г. сярод вучоных беларусаў налічвалася 48,4%, рускіх — 37, украінцаў — 10,7%,²⁶ Сацыялізм даў сапраўдную свабоду і шырокія магчымасці жанчынам для росквіту творчых сіл, уключаючы навуку, жанчыны складаюць 39% усяго навуковых супрацоўнікаў. У 1982 г. 66 навуковых работнікаў-вучоных мелі вучонае званне акадэміка, члена-карэспандэнта, прафесара, 900 — дацэнта, 449 — старшага навуковага супрацоўніка. Атрымалі шпуровыя вядомасць работы акадэміка АН БССР Л. У. Хатылёвай, акадэміка ВАСГНІЛ Т. Н. Кулакоўскай, членаў-карэспандэнтаў АН БССР Т. В. Бірыч, Н. В. Каменскай, Ю. Ф. Мацкевіч, прафесараў П. М. Габковай, І. І. Жбанковай, Р. У. Тузавай, І. О. Царук і інш.

У 70-я гады значна ўзрасла колькасць камуністаў сярод вучоных, павялічылася іх доля ў саставе выбарнага партыйнага актыву. Калі ў 1967 г. у краіне членамі КПСС з'яўляліся 8407 дактароў і 76 640 кандыдатаў навук, то ў 1977 г. адпаведна 22 598 і 177 329²⁷. З году ў год павялічвалася колькасць камуністаў сярод навуковых работнікаў Беларусі. У канцы 1980 г. у параўнанні з 1971 г. колькасць дактароў і кандыдатаў навук, якія знаходзяцца ў радах партыі, узрасла больш чым у два разы. Членамі КПСС на 1 студзеня 1981 г. з'яўляліся 603 доктары і 5642 кандыдатаў навук²⁸.

Фундаментальныя і прыкладныя даследаванні беларускіх вучоных уносяць істотны ўклад у тэорыю і метадалогію навуковага пазнання, садзіваюць наскарэнню тэхнічнага прагрэсу, выкананню народнагаспадарчых планаў рэспублікі і краіны. Толькі за апошнія гады імі зроблена шэраг адкрыццяў. Зарэгістравана ў якасці адкрыцця з'ява рухомасці апазітных сувязей у цыклічных дынамічных сістэмах акадэміка АН БССР А. А. Азбона і яго вучняў. Акадэмік АН БССР М. А. Барысевіч і доктар фізіка-матэматычных навук Б. С. Непарэнт адкрылі з'яву стабілізацыі-

²⁴ Вопросы управления исследованиями и разработками.— Мн., 1979, с. 54—55.

²⁵ Советская Белоруссия, 1983, 18 кастр.

²⁶ ЦАМІН пры ЦК КПБ, ф. 4, воп. 73, с. 330, л. 99.

²⁷ Справочник партийного работника.— М.: Политиздат, 1978, вып. 18, с. 381.

²⁸ Коммунистическая партия Белоруссии.— Мн.: Беларусь, 1981, с. 27.

лабілізацыі электронна-ўзбуджальных мнагаатамных малекул; доктарам фізіка-матэматычных навук, прафесарам Белдзяржуніверсітэта імя У. І. Леніна У. Р. Барышэўскім у садружнасці з супрацоўнікамі Аб'яднанага інстытута ядзерных даследаванняў М. М. Падгарэцкім зарэгістравана не вядомая раней з'ява ядзернай працэсіі нейтронаў; акадэмік ЛІІ БССР Ф. І. Фёдараў адкрыў з'яву бакавога змяшчэння прамяня святла пры адбіцці. За вялікі творчы ўклад у навуку і падрыхтоўку кадраў 17 вучоным рэспублікі прысвоена званне Героя Сацыялістычнай Працы, у іх ліку акадэмікі АН БССР П. І. Альсмік, К. К. Атраховіч (Каандрат Крапіва), П. У. Броўка, М. А. Барысевіч, В. Ф. Купрэвіч, Л. Н. Сеўчанка, Б. І. Сцяпанаў і інш. Прэзідэнт АН БССР, Герой Сацыялістычнай Працы, лаўрэат Ленінскай і Дзяржаўнай прэміі СССР М. А. Барысевіч абраны правадзейным членам Акадэміі навук СССР.

Навуковыя работнікі актыўна ўдзельнічаюць у грамадска-палітычным жыцці, рэалізацыі гістарычных рашэнняў чэрвеньскага (1983 г.) Пленума ЦК КПСС па камуністычнаму выхаванню працоўных, вядучь вялікую прапагандысцкую работу. У 1980 г. у састаў рэспубліканскага таварыства «Веды» ўваходзіла звыш 11,6 тыс. навуковых работнікаў, з іх больш чым 90 акадэмікаў і членаў-карэспандэнтаў, 600 дактароў і прафесараў, 6439 кандыдатаў навук і дацэнтаў²⁹.

Ва ўмовах развітога сацыялізма ў адпаведнасці з рашэннямі партыі і ўрада ўдасканалваецца сістэма падрыхтоўкі, атэстацыі і павышэння кваліфікацыі навуковых і навукова-педагагічных кадраў. Яна носіць усё больш мэтанакіраваны характар, улічвае тэндэнцыі развіцця сучаснай навукі. У гэты перыяд у навукова-даследчых інстытутах і ВУН была падрыхтавана значная колькасць дактароў і кандыдатаў навук. Вызначальным з'яўляецца ўсё большае сканцэнтраванне навуковых сіл у галінах народнай гаспадаркі, што стымулююць навукова-тэхнічны прагрэс. Вучоныя Беларусі актыўна садзейнічаюць фарміраванню ў членаў грамадства камуністычнага светапогляду, уносяць вялікі ўклад у развіццё перадавой сацыялістычнай навукі і інтэнсіфікацыю грамадскай вытворчасці.

Інстытут гісторыі АН БССР

Резюме

Рассматриваются мероприятия партии и правительства, направленные на улучшение форм и методов подготовки, повышения квалификации научных и научно-педагогических кадров. Показаны основные тенденции роста и изменения численности научных работников в условиях развитого социализма.

Summary

Consideration is given to Party's and Government measures aimed at improvement of forms and methods of training of scientific and scientific-pedagogical personnel. The main tendencies of growth and variation in the number of scientific works under mature socialism are shown.

²⁹ Обзор лекционной деятельности организаций общества «Знание» Белорусской ССР за 1980 год.— Мн., 1981, с. 32.

В. М. КРАЎЦОВА

РОСТ НАСЕЛЕНИЯ ГАРАДОЎ МАГІЛЕЎСКОЙ ГУБЕРНІ У ДРУГОЙ ПАЛАВІНЕ ХІХ ст.

Развіццё капіталізму ў Беларусі, як і ў Расіі ў цэлым, выклікала рост гарадоў і колькасці іх насельніцтва. Іменна ў гарадах пачынаюць сканцэнтрувацца буйныя прамысловыя капіталістычныя прадпрыемствы, хутка развіваецца гандаль. Тут больш інтэнсіўна, чым у сельскай мясцовасці, фарміруюцца асноўныя класы капіталістычнага грамад-